

KAFKA'nın 'DEĞİŞİM' adlı hikâyesi üzerine bir deneme

(Türk-Alman Kültür Merkezinde konferans olarak verilmiştir)

Şâra Sayın

Sayın dinleyenler, bugünkü konumuz Kafka... Ama genel olarak Kafka ya da Kafka'nın hayatı ve eserleri üzerine değil, tek bir hikâyesi, tek bir eseri üzerine konuşacağız. Bilindiği gibi Kafka çok okunmuş, üzerine pek çok yazılmış, eserleri çeşitli, hattâ karşıt yorumlara uğramış bir yazar.. Hitler Almanyasında gizli, el altından okunan, çeşitli dillere çevrilen ve ancak harpten sonra 1946'da ilk defa Almanca olarak yeniden basılan eserleriyle çok tanınmış bir sanatçı. Oysa Kafka 1924 yılında Viyana yakınında bir sanatoryumda öldüğünde, onu daima yeniye açık avangardist bir çevreden başka kimse tanmamaktaydı. Basılmış eserleri ise küçücük bir cildi dolduracak kadar azdı. Ve Kafka yakın dostu ve arkadaşı Max Broda ölümünden sonra basılmamış eserlerini yakmasını vasiyet etmişti. Bütün isteği unutulmaktır Kafka'nın. Bilindiği gibi Max Brod dostunun bu dileğini yerine getirmemiş, onu unutulmak tehlikesinden kurtarmıştır. Kurtarmıştır ama, başka bir tehlikeyle, belki de daha büyük bir tehlikeyle başbaşa bırakmıştır: yani yanlış anlaşılma tehlikesiyle. Bu tehlike gerçi her sanatçı için var, var ama, Kafka'da daha da büyük olduğu bir gerçek. Buna da sebep, eserlerinde ortaya koyduğu dünyanın bize yabancı oluşu.. Hem de son derece sade, açık, anlaşılır bir dil kullanmasına, benzetmelerini, mecazlarını amprik dünyamızdan almasına rağmen. Bunu şimdi ele alacağımız hikâyede açıklamaya çalışacağız. Yalnız, tamamiyle metne ve Kafka'nın diğer eserlerindeki ve jurnallerindeki kendi sözlerine dayanan bu açıklamaya başlamadan önce, Kafka'nın üzerine konuşacağımız 'die Verwandlung' adlı hikâyesini 'Değişim' adı altında dilimize çeviren Vedat Günyol'un çevirisinden faydalandığımızı belirtmeyi ve kendisine burada teşekkür etmeyi bir borç sayıyorum.

'Değişim' adlı hikâye şöyle başlıyor:

"Gregor Samsa, bir sabah korkulu bir rüyadan uyanınca yatağının içinde kendini korkunç bir hamam böceği olarak buldu. Arkası üstü yatmıştı. Sırtı demir bir levha gibi kaskatıydı. Başını şöyle bir kaldırın-

ca karnını gördü : Aman o ne kocaman kümbetti o : koyu renkli, koskoca, bölük bölük kavisli bir kümbet! Yorgan kümbetin üst kısmından aşağı doğru kaymış, neredeyse yere düşecekti. Gregor'un o koca vücudüne nisbetle acınacak derecede incelmış bacakları rüzgâra tutulmuş gibi titriyordu.

'Ne bu başıma gelen?' diye düşündü. Rüya değildi bu. Odası o her zamanki dört duvarı içinde sessizdi. Doğrusu üçüktü ama, tam bir bekâr odasıydı. Masanın üzerinde örneklik kumaş parçaları duruyordu. Samsa bir ticarethanenin gezici memuruydu. Masanın yukarı kısmında, duvarda, son zamanlarda resimli bir gazeteden kesip, yaldızlı güzel bir çerçeveye koyduğu bir resim asılıydı. Bu dimdik oturmuş bir kadın resmiydi. Kadının başında küçük kürk şapka, boynunda da bir boa vardı. Kollarını tâ dirseklerine kadar kabarık tüylü bir manşona geçirmişti.

Gregor pencereye baktı. Yağmur çinko borulara tıp tıp diye düşüyordu. 'Şöyle biraz daha kestirsem de, şu aptalca şeyleri unuttursem' diye düşündü. Ama, imkân var mıydı? O oldum bittim sağına yatmaya alıştı. Bu berbat durumdaysa, bir türlü sağına dönemiyordu. Bir hamlede yan dönmeye çalıştıysa da, her seferinde, sallandı, sallandı, arkası üstü düştü. Titreyen bacaklarını görmemek için gözlerini yumdu. Belki yüz defa yan dönmeyi denedi. En sonunda böğrüne hafif, ama içine işleyen bir ağrı saplandı ve denemekten vazgeçti."

Hikâyenin başlangıcını dinlediniz. *Çoğumuzun* böyle bir hikâye karşısında ilk davranışının bir yadırgama, bir şaşkınlık olacağını sanıyorum. Böyle bir yadırgama ise çok tabii, çok yerinde bir davranış. Çünkü hikâyenin bu noktasına kadar, okuyucunun veya dinleyicinin olanları realitenin imkânları içinde açıklaması imkânsız. Okuyucu birdenbire öylesine yabancı bir dünyaya giriyor ki, burada insanın senli benli olduğu nedensellik ve psikoloji kuralları değerlerini kaybediyorlar. Amprik gerçek daha ilk cümlelerde ortadan kayboluyor. İçinde yaşadığımız dünyada bir böcek olarak uyanmak, böyle bir değişim imkânsız.. Böcek olan Samsa'nın eskisi gibi, bir insanmış gibi, düşünüp hissetmesi, 'ne olduğu bana' gibi değişim karşısında hayretini ifade eden bir soru sorması da aynı şekilde amprik dünyanın mantığına sığmamakta.. Ama, bu eseri dinleyen, okuyan ve nihayet yorumlayan kişilerin tümünün dünyası bir. Ele aldığımız eserdeki olaylar ise, yaşantı dünyamızın sınırlarını aşmakta. Olanları yaşantı dünyamızla bağdaştırmak için çareler arayınca, akla zorunlukla şu sorular geliyor: Samsa'nın böcek oluşu bir vehim mi? Bir kuruntu mu? Yoksa, şuur dışı, bilinç dışı rüya mı devam ediyor hâlâ? Bu soruları eserin kendisi cevaplandırarak.

Gregor Samsa gezici bir memur.. Ama mesleğini sevmiyor. Bir yük-

müş gibi altında eziliyor mesleğinin.. Nasıl ezilmesin ki? İş çok yorucu. Sabahın dört buçuğunda kalkması, o yer senin bu yer benim dolaşması lâzım. Düzenli bir hayatı yok. Ne yediği yemek belli, ne kaldığı yer. Ama bütün bunların dışında, Gregor Samsa'yı en çok üzen şey, daima değişen, hiç bir zaman devam etmeyen, hiç bir zaman samimiyet kurulmayan insanî münasebetler. Kendi deyimiyle: 'Sonra ömür boyunca bir kere daha göremeyeceğin o bir sürü yeni yeni yüzler, ahbab olmaya fırsat bulamayacağın bir sürü insan: hepsi de yerin dibine batsın'..

İş hayatından hiç de memnun olmayan Gregor Samsa çoktan şefinin karşısına çıkıp, onun hakkında düşündüklerini açıkça söylerdi ama, evet, aması var.. Sorumluluğunu taşıdığı ailesi yüzünden eli kolu bağlı Samsa'nın. Metni okuyorum: 'Hele ana babamın ona (şefe) olan borcunu bir temizleyeyim —ki bu da aşağı yukarı beş altı yılı bulur— bu işi de muhakkak yaparım. İşte o zaman hesabını görürüm onun. Ama şimdi kalkayım, beş trenine yetişmem lâzım'.

Bütün bu düşünceler, sıkıntılı geçen bir geceden sonra böcek olan Samsa'nın aklından geçmekte.. Bu düşünceler ise Samsa'nın rüyalarının sıkıntılı oluşunun neden'ini açıklamaya yeter derecede açık.. Öyleyse, Samsa'nın değişimi nefret duyduğu iş hayatından, bilinç altı âleme kaçış mı? Ortaya çıkan bu yeni soruyu gereğiyle cevaplandırmak için, Kafka'nın diğer eserlerinde analog, benzer durumlar aramamız zorundayız.

Kafka'nın hemen bütün kahramanları, iş hayatının yüklediği sorumluluk altında ezilirler. Onların iş çevrelerine, mesleklerine karşı tutumlarını, Kafka'nın daha ilk eserlerinden olan 'Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande' (Taşrada Düğün Hazırlıkları) adlı hikâyesinde görmekteyiz. Eserin kahramanı Raban'ın iş hayatı hakkındaki düşünceleri Gregor Samsa'nınkinden öyle pek farklı değil. Hattâ düşünce olarak daha da kesin bir şekilde dile getirilmektedir. Eserden bir parça okuyorum:

'Öylesine mübalâgalı çalışıyor ki insan, öylesine yoruluyor ki, tatilin tadını çıkarmak için bile kuvveti kalmıyor. Ama bütün bu çalışmaların sonunda herkesten sevgiyle muamele görse bari.. Ne gezer.. İnsan tamamıyla yalnız, tamamıyla yabancı...'

Raban da Gregor gibi insanın kendi Ben'ini unutturacak kadar insana hâkim olan iş hayatından şikâyetçidir. O da sevgi göremediğinden dert yanar, dost olmaya fırsat bırakmayan hay huydan şikâyet eder. Gregor Samsa gibi bir iş gezisine çıkmak zorunda olan, ama aslında bu geziden kaçmak isteyen Raban'ın aklından şu düşünceler geçer: 'Çocukken zor anlarda yaptığım gibi yapamam ki şimdi.. Benim ben olarak geziye çıkmama ne lüzum var sanki. Vücudümü giydirir, kuşatır

gönderirim. Vücudüm odadan çıkarken sallanırsa, korkudan değildir bu, hiçliğinin ifadesidir. Merdivenlerde ayağının takılması, hıçkırma hıçkırma gideceği yere gitmesi, orada ağlaya ağlaya akşam yemeği yemesi, bütün bunların hepsi heyecan sayılmaz. Çünkü ben o sırada yatağымda, açık kahverengi bir örtüyle örtülü yatmaktayım. Az aralık kalmış kapıdan üzerime doğru hafif bir rüzgâr esmektedir. Sokakta adamlar ve arabalar tereddütle ilerlemektedirler henüz. Çünkü ben daha rüya görmekteyim... Bütün yolcular ve arabacılar ürkek ürkek bakmakta, atacakları her adım için yüzüme bakıp, benden izin istemektedirler. Ben ise onlara cesaret veririm. Önllerinde hiç mani kalmaz artık. Böylece yatakta uzanıp yatarken bir böcek şekline girmişimdir. Sonra, sanki kış uykusuna yatıyormuş gibi, ayaklarımı şişkin karnımın üzerinde toplarım. Bir kaç sözcük fısıldarım. Bunlar, hemen yanıbaşымda duran, öne eğik, zavallı vücudüme verdiğim talimattır. Az sonra söyleyeceklerim sona erer. Vücudüm bir reverans yapar, yavaşça uzaklaşır. Ben burada uzanıp istirahat ederken, o bütün işleri en mükemmel şekilde bitirecektir.' (H. 110)¹

Görüyorsunuz, Samsa ile Raban arasında bir benzerlik var. Her ikisi de kollektif bir kudret olan, insana en özel hakkı olan 'sevgi' ve 'dostluk' için vakit ve imkân bırakmayan mesleklerinden kaçmak, kendi hayatlarını yaşamak isterler. Raban rüyasında, bir kış uykusunu andıran bu rüyada, adeta özgürlüğüne kavuşur. Gütülen değil, güden bir insandır rüyasında. Sokaktaki insanları, arabaları, bakışlarıyla idare eder Raban. Raban kendisini özgürlüğe kavuşturacak bu değişimi, bu böcek oluşu ister. Ancan, Raban'ın bu özlemi, özgür bir böcek olarak yatağında kalıp, mesleğinin esiri olan vücudünü geziye gönderme isteği — yalnız rüya sınırları içinde — ele alınmıştır. Özlem sadece rüyaya yansıtılmıştır. Gerçekte ise, Raban iş gezisine çıkar... Ve böylelikle iş hayatının zorunluluğunu kabul eder.

İş çevrelerine karşı tutumlarındaki benzerliğe rağmen, Samsa'nın

¹ Kafka'nın eserlerinden aldığımız yerleri okurken kolaylık olsun diye yazımızda parantez içinde gösterdik. Bu arada aşağıdaki şu kısaltmalardan faydalandık:

B.. Beschreibungen eines Kampfes, Schocken Books, New York, 1946

E.. Erzählungen, Schocken Books, New York, 1946

H.. Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande, S. Fischer Verlag, Lizenzausgabe von Schockenbooks, New York, 1953

T.. Tagebücher, S. Fischer Verlag, Lizenzausgabe von Schockenbooks, New York, 1953

Briefe (mektuplar) Schocken Books, New York, 1958

Kafka'nın 'Milenaya mektuplar'ından aldığımız yerlerde Adalet Cimcozun çevirisinden faydalandık. ATAÇ KİTABEVİ — İSTANBUL

durumu gene de başkadır. Samsa — Raban'ın aksine — değişmeyi, bir böcek haline girmeyi, aklından geçirmemiştir bile. Uykusunda böcek haline giren Samsa ise, hâlâ trene yetişmek, iş hayatına dönmek için çırpınmaktadır. Samsa'nın değişimi, kendi iradesinin, kendi isteğinin dışında olmuştur. Bu bakımdan yabancıdır ona. Hâlâ, irade dışı da olsa, kalıbına girdiği bu hayvanı yenmeye çalışmaktadır. Değişiminin existent oluşu, henüz Samsa için kesin değildir. Bu değişmenin gerçekten olup olmadığını tayin edecek, değişmenin varlığını kesinleştirecek yegâne makam çevresidir Samsa'nın. Nitekim, değişmeyi henüz kabul etmeyen Samsa'nın kendisi de, dış dünyanın tepkisine, davranışına göre, bu dünyadaki yerini tayin edeceğine inanmaktadır. Başka bir deyimle, değişme olayının var olması için, çevrenin yargısı şarttır.

Şimdi, böcek haline girdiği için insan gibi yürüyemeyen, konuşamayan, ama ev halkının ve işe geciktirdiği için eve kadar gelen müdürün ısrarı üzerine kapıyı açmaya çalışan Gregorun aklından geçenleri okuyalım: 'Kapıyı açmak, evet kapıyı açmak, meydana çıkmak ve müdürle konuşmak istiyordu. İlle meydana çık diye ayak direyen bu insanlar üzerine ne biçim bir tesir yapacaktı, bunu merak ediyordu. Korkarlarsa, içi rahat edecekti, çünkü günah ondan gitmiş olacaktı. Her şeyi sessiz sedasız kabul ederlerse, o zaman da üzümlü durmanın mânası yoktu. Kendisini bir zorlayabilse, sekiz trenine yetişebilirdi pekâlâ.'

Samsa'nın aklından geçen iki ihtimalden birincisi, yani çevresinin kendisini bir böcek olarak görme ihtimali, onun çevresine, ilk plânda iş çevresine karşı olan sorumluluğunu ortadan kaldırmış olacaktı. Kafka: 'O zaman içi rahat edecekti, çünkü günah ondan gitmiş olacaktı' diyor. İhtimallerden öbür yönü gerçekleşirse, yani çevresi herşeyi sessiz sedasız kabul ederse, o zaman da heyecanlanmak için hiç bir sebep kalmıyor. O zaman Samsa kendisini biraz zorlayarak iş hayatının normal ritmine dönebilir. Yani, her iki halde de Gregor için öyle telâş edilecek bir durum yok.

Ama gerçekte Gregor'un beklediğinden çok daha başka bir şey olur. Çevresi önce kendisinden korkar, ürker; ama ilk şaşkınlık geçer geçmez, Samsa'nın artık böcek olduğu kanaatine varılır. Ve bu olayı 'sessiz sedasız' karşılarlar. Asıl korkunç olan, asıl şaşılacak olan, 'değişim' üzerinde bir an bile durmaz kimse. Bundan böyle çevresi Samsa'yı dehşet verici, pis ve 'yabancı' bir yaratık olarak görecektir. Samsa geceleyin uykuda değiştiği, yani değişme bilinç dışı bir rüyada olduğu halde, değişmenin kendisi bir gerçektir artık.

Ama işin tuhafı, bütün bu olup bitenlere rağmen, çevresi kendisini bir böcek olarak algıladı, ve hattâ Samsa'nın kendisi, dış dünya ile olan

ilgisini ancak bir böcek olarak, böcek olmanın verdiği son derece dar imkânlar içinde düzenleyebildiği halde (yürümesi, yemek yemesi gibi... çünkü Gregor artık bir böcek gibi düz duvarlara tırmanmakta, tavanlarda dolaşmakta ve yemek artıklarından haz duymakta), bütün bu olup bitenlere rağmen Gregor Samsa'yı belirli bir böcek olarak tasavvur etmek yanlış, hattâ imkânsızdır.

İmkânsızdır, çünkü hikâyenin hiç bir yerinde böceğin görünüşü hakkında objektif bir tasvir yoktur. Dikkat edildiğinde bütün hikâyenin, hikâye kahramanı, yani böcek olan Gregor Samsa'nın açısından anlatıldığı görülecektir.. Böceğin görünüşü hakkında bildiklerimiz, gene böcek Samsa'nın kendi hakkında söylediği sözlere dayanmaktadır. Dışardan biri, hattâ eserin yazarı bile tasvir etmemektedir böceği. Çünkü hikâye eden ve hikâyenin kahramanı bir ve aynı kişidir.. Almancada 'Icherzaehlung,' yani 'Ben- hikâyesi', denilen, ve kahramanın açısından anlatılan bu hikâye tarzında ise hikâye edenin kendisini dışardan görmesi — yani böceğini böcek olarak kendisini bir fotoğraf objektifi gibi tesbit etmesi — imkânsızdır. Nitekim, senelerce evvel Amerikada bu 'değişim' adlı hikâyeden bir deneysel film olarak faydalanmışlardır. Ve bu filmde kamera olayı daima böcek olan Gregor Samsa'nın açısından ele almış, resimler hep bu açıdan çekilmiştir. Böcek somut, elle tutulur bir böcek olarak hiç bir zaman filmde gözükmemiştir.

'Değişim' i, böcek haline gelişi, belirli bir böcek haline geliş olarak yorumlamayacağımızı, nihayet Kafka'nın kendi sözleriyle de açıklayabiliriz. Kafka, 1915 yılında, 'Değişim' adlı hikâyesini yayınlamak isteyen ve bu arada bu hikâye için bir illüstrasyon tasarlayan yayınevine şöyle bir mektup gönderir:

'Aklıma geldi birden.. O. (resmi yapacak olan'ın ilk harfi), O. belki böceğin resmini çizmeye kalkar.. Aman, olmaz, olamaz bu. Hikâyeyi tabiatıyla (herkesten) daha iyi bildiğim için, bunu sizden özellikle rica ediyorum. Yoksa, resmi yapanın etki alanını ve hayal gücünü sınırlamak için değil.. Böceğin resmini yapmak imkânsız. Hattâ uzaktan dahi resmi yapılamaz böceğin'. (Mektuplar 136)

Bütün bu söylediklerimizden sonra zorunlu olarak şöyle bir soru beliriyor: Mademki Gregor Samsa'nın değişimi — yukarda açıkladığımız gibi, belli bir böcek şeklinde olmasa dahi — bir kuruntu veya bir rüya değil, mademki değişim olayının kendisi bir gerçek, öyleyse değişim olayı eserde ne gibi bir anlam taşıyor? Değişimi önce bir böcek olarak değişim değil de, bir kavram olarak ele alacak olursak, değişim olayına Kafka'nın eserlerinin çoğunda raslamaktayız. Kafka'nın kahramanları birdenbire o zamana kadar sürdürdükleri hayata tamamiyle karşıt bir durum,

bir situationla karşı karşıya gelirler. Dava (Prozess) adlı romanda, romanın kahramanı, iş sahibi bir adam olan Joseph K. (K. aynı zamanda eserin kahramanı olan Kafka'nın isminin ilk harfi) 30 uncu yaş gününün sabahında, daha yataktayken, tevkif edilir. Böylece, o zamana kadar alıştığı günlük hayattan — nedenini kendisi de bilmeden — uzaklaştırılır..

Değişimin bu ve bütün diğer eserlerde taşıdığı anlam hemen hemen hep aynıdır : Alışageldikleri dünyadan, durumlardan, koparılıp, yepyeni yabancı situationlara atılan, bırakılan insanlar, şimdiye kadar yaşadıkları hayatın ne kadar yanlış olduğunu anlarlar.. Gregor Samsa'nın değişimi de böyle bir anlam taşımakta.

Şimdi tekrar metne dönelim ve söylediklerimizi, değişen Gregorun çevresi ile olan ilişkisini göz önünde tutarak açıklamaya çalışalım: Metni okuyorum :

'Gregor neler olup bittiğini doğrudan doğruya öğrenemiyorsa da, yemek odasında konuşulanlara kulak kabartıyordu. Birinin ağzını açtığını duymaya görsün, en münasip kapıya kaşuyor, kapıya sınıksıkı yapışıp öyle duruyordu.'. 'Bu güne gelinceye kadar babasının iflâstan bir metelik bile kurtarmamış olduğunu sanmıştı. Nasıl sanmazdı ki? Babası bu hususta ona bir şey söylememişti.'. 'Gregor bu konuşmalardan ana babasının eski varlıklarından şöyle böyle birşeyler kurtarmış olduklarını iyiden iyide öğrendi. Gerçi bu para az bir şeydi ama, o gün bugün üstüne faizler binmişti. Aynı zamanda, Gregorun kendisine bir kaç kuruş cep harçlığı ayırdıktan sonra ailesine verdiği bütün parayı da harcamamışlar, bu sayede ufak bir sermaye toplamışlardı. Gregor hepsinin ardından aferin der gibi başını salladı. Bu beklenmedik öngörüye, tutumluluğa çok sevindi. Şüphesiz bu arttırılan paralarla babası, Gregorun patronuna olan borcunu daha çabuk ödeyebilirdi. Bu da Gregor'un *kurtuluş* gününü son derece yaklaştırmış olurdu'.

Halbuki Samsa, bütün bunlardan habersiz, çalışıp durmuş, daha fazla refah, daha fazla para temin etmek için kendi 'ben' ini ihmal etmişti. Ama bunu bilerek yapmış değildi. Bilinçli bir fedakârlık değildi bu. Bu şekilde davranmaya, onlar için yaşamaya ve kazanmaya öylesine alışmıştı ki, üzerinde düşünmüyordu bile. Metni okuyorum:

'Anası babası gibi kendisi de buna alışmıştı. Anası babası paraları minnetle alıyorlardı. Gregor da sevine sevine veriyordu. Ama bunda öyle özel bir heyecan filan kalmamıştı'. Ve en korkuncu : bu alışkanlığın gerçek bir bağ olmadığını farkına bile varamamıştı. Görünüştaki düzen, aslında yalan üzerine kurulmuştu. Babası öyle görüldüğü gibi hasta değildi. Gene metni okuyorum : 'Bu adam sahiden kendi babası mıy-

dı? Eskiden, Gregor dışarıya giderken, yatağında külçe gibi uzanıp kalan o aynı adam mıydı bu? Oğlunu, her dönüşünde, üzerinde geceliği oturduğu koltuktan karşılayan, yerinden bir türlü kalkamadan sevincini belli etmek için ellerini açıp havaya kaldıran bu adam mıydı? Yılda ancak bir iki pazar, bir de büyük bayramlarda hep birlikte yaptıkları o seyrek gezintilerde, sırf ona uymak için yavaş yavaş yürüyen, Gregor-la annesi arasında ayaklarını sürüye sürüye ilerleyen; eski paltosunun içine gömülü elinde baston, tedbirli, tedbirli adım atan; konuşabilmek için her üç adımda bir durmak zorunda kalan, yanındakilere 'durun, acele etmeyin' diye seslenen ihtiyar bu muydu? O gün, bu gün ne kadar da dimdik olmuştu. Üzerinde banka müstahdemlerine özge kırışksız sarı düğmeli, lâcivert bir üniforma vardı. Büyük, sert kolalı yakalığının üstünden o katmerli gerdanı azametle sarkıyordu. O çalı gibi kaşlarının altında, fıldır fıldır dönen kara gözlerinde genç, keskin bir ifade vardı : Gregor babası hakkında nasıl yanılmışsa, annesi ve kızkardeşi hakkında da öyle yanılmıştı. Onların da öyle göründükleri — veya Gregorun kendilerini gördüğü gibi — zayıf, nahif, çelimsiz ve günlük hayatın yükünü taşıyamayacak kadar beceriksiz kişiler olmadıkları ortaya çıkmıştı. Ama, bu yanlış anlama, tek taraflı değildi.. Kendisinin en yakınlarından olduğu kadar, bu en yakınlarını da kendisinin gerçek durumundan haberleri yoktu. Onlar da Gregor'u senelerin verdiği alışkanlık içinde görmekteydiler. Onun böylesine 'sıkıntılı rüyalar' görecektik kadar dertli olduğunun farkında değillerdi bile.. Öylesine alışmıştı ki ailesi Gregor'a, onun beraberce paylaştıkları hayatın dışında bir 'özelliği' olabileceğini, bunun dışında bir özlemi olabileceğini düşünmemişlerdi bile. Yakınları için Gregor, onların iyi yaşamasını ve düzenini sağlayan bir araç haline gelmişti. Bunun dışında, yani çevresinin ve mesleğinin dışında bir varlığı yoktu Samsa'nın. Bir taraftan çevresine, diğer taraftan mesleğine öylesine kenetlenmişti ki, onlarla öylesine bir ve aynı olmuştu ki, birbirlerinin gerçek mahiyetlerini, özlerini anlamaya imkân kalmamıştı. Nitekim Samsa ancak bunlara mesafe kazandığı, çevresine alışkanlıklarının dışından baktığı zaman — hattâ paradox gibi gelse de — çevresine yabancılaştığı zaman onun gerçek mahiyetini kavrayabilmektedir. Samsa ancak değişiminden sonra o zamana kadar sürdüğü hayatın bir yanılma olduğunu ve yalan üzerine kurulduğunun farkına varır. Genel bir deyimle: değişimin taşıdığı anlam, gerçeği görüldüğü gibi değil, olduğu gibi göstermektedir. Bu ise bir bakımdan düzeni sağlayabilmek için, — bir bakımdan da rahatımız kaçmasın diye — fazla deşmek istemediği görüntüleri, yalanları açıklamakla olur. Kafkayı ise, hayatı boyunca en çok üzen, ona en çok sıkıntı veren şey işte bu yalan olmuştur. Kafka 'korkunç şey şu ya-

lan, kişiyi kemiren daha korkunç bir şey düşünemiyorum' (211) der. San'atçı olarak gayesi ise 'dünyayı salt olana, hakikate,' (T. 534) yükseltmektir. Oysa gene Kafka'ya göre, düzenin devamı için yalan zorunludur. Yalana dayanmayan bir dünya düşünülemez. Ama, hakikate erişmenin imkânsız olduğu inancı, gene de onu özlemekten ve araştırmaktan alakoyamaz. Hakikate ise kendinden evvelki nesiller gibi din ve felsefe yoluyla varamayacağına göre, nasıl bir yol tutar Kafka? Kafka, gene kendi deyimiyle 'karalamalarında', yani yazılarında böyle bir hakikati kendisi yaratır. Ama, bunu yaparken kullandığı metod, negatif bir metoddur. Hakikat, yalancı, yanıltıcı, aldatıcı gerçeğin tam karşıtı olduğu kanısından hareket eden Kafka, gerçeği açıklamakla özlemine yaklaşacağına inanır. Kafka, jurnalinin bir yerinde 'iki şey var' diyor, 'hakikat ve yalan! Hakikat bölünemez, bunun için de kendisini bilmesine imkân yoktur. Ancak yalan yoluyla bilinebilir o'. Jurnalinin başka bir yerinde de, hakikati ifade etmenin imkânsız olduğunu, bir nebze hakikat arıyorsak, onu yalanların, yanılmaların toplumunda, kendi deyimiyle 'korosunda' bulabileceğinizi söylüyor. İşte bunun içindir ki Kafka yalan ve yanıma ile dolu gerçeğe çeşitli yönlerden ışık tutar, bunun içindir ki bu amansız, sınırsız relativiteyi olduğu gibi yansıtmaya çalışır.

Şimdi tekrar metne dönelim. Gerçeğin aldatıcı olduğunu Kafka nasıl açıklıyor ve ortaya koyuyor? Daha evvel de genel olarak belirttiğimiz gibi, Kafka, önce, alıştığımız, senli benli olduğumuz bir dünyanın karşısına, ona tamamiyle yabancı, bir dünya koymakta. Bu yeni durum, bu 'değişim', bizde adeta bir şok etkisi yaratmakta ve gerçeği bize görmeye alışık olduğumuz açıdan başka bir açıdan göstermekte.. O eski durumu yabancılaştırmakta bize. Ve böylece onu daha doğru görmemizi sağlamakta. Kafka'nın burada kullandığı metod, modern tiyatrunun, Brecht'in ve epik tiyatrunun çok kullandığı bir metod. Ele aldığımız hikâyede ise, bu 'yabancılaştırma' Samsa'nın birdenbire böcek olmasıyla elde edilmekte.

Şimdi zorunlukla diğer bir soru ortaya çıkmakta: Değişim'in bizim hikâyemizde taşıdığı özel anlam ne? Uykuda böcek şekline girmek, ama gene de bilinç taşıyan bir varlık olarak kalmak, bütün bu olaylar nasıl yorumlanabilir?

Daha evvel 'Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande' 'Taşrada düğün hazırlıkları' adlı eserde Raban'ın bir böcek olarak yatakta kalıp, bilinç dışı rüyasında — o zamana kadar ona hükmeden dünyaya, çevresine — kendisinin hükmettiğini bir özlem olarak görmüştük. Şimdi ise bu özlemin, yani yeniden özgürlüğe kavuşmak ve hükmetmek özleminin tam

karşıtını, Kafka'nın 'bir akademiye rapor' adlı yazısında görmekteyiz. Konu ana hatlarıyla şu :

Altın Sahilden bir maymun, Hagenbeck sirkine ait bir avcı grubu tarafından yakalanır. Kafese giren maymun, kafesten kaçma ve eski özgür hayatına dönme imkânlarını yitirince, tek 'çıkarm yol' un insan olmak olduğu kanısına varır. İnsanları taklid ede ede sonunda insan olan maymun bir akademiye yazdığı raporda şöyle diyor : 'hür, serbest bir maymun olan-ben, kendimi zorla *boyunduruk* altına koydum.' İnsanı olan, kendi deyimiyle, boyunduruk altına giren maymun, yegâne çıkarm yol olarak insan olmayı neden seçtiğini şöyle açıklıyor : 'Çıkarm yoldan ne anladığımı korkarım pek kavrayamayacaksınız. Bu kelimeyi bayağı anlamında, bütün genişliği ile kullanıyorum. Hürriyetin mahsus sözünü etmiyorum. Benim düşündüğüm bütün anlamlarıyla şu büyük hürriyet duygusu değil. Bir maymun olarak hürriyeti biliyordum belki. Hürriyete can atan insanları da gördüm. 'Ama' ben, hürriyeti ne istedim, ne isterim. Sırası gelmişken söyleyeyim, insanlar kendi aralarında hürriyet üzerinde sık sık yanılmaktadırlar. Hürriyet en yüksek duygular arasında sayıldığı için ona tekabül eden aldatmalar da yüksek sayılıyor. Müzik hollerde benim numaralarımından önce, çok zaman, trapezlerde numara yapan cambazlar gördüm. Kendilerini ileri doğru atar, sallanır, birbirlerinin kucağına atılır, beraberce sallanırlardı. İçlerinden biri de arkadaşımı dişleriyle saçlarından tutardı. Kendi kendime: 'Bu da insan hürriyeti, hem de en yüce hareket' diye düşünürdüm... Hayır, benim istediğim hürriyet değildi. Sağda olsun, solda olsun, alelade bir çıkarm yoldu. Bu çıkarm yolun kendisi bir *aldatma* bile olsa, gene de başka bir isteğim yoktu. İstedğim küçüdüktü. Aldatma da daha büyük olamazdı.'

Şu halde bahis konusu yaratık, insan özgürlüğünün istediği özgürlük olmadığını, bunun bir aldatma, bir illusion olduğunu bildiği halde, ileri doğru bir hamle yapmakta, insan olmak istemekte. Sebebi de metinde açıklandığı gibi, *yaşamak* için başka 'çıkarm yol' olmayışı. Başka deyimle, çıkarm yolun, aslında yeni bir çıkmaz yolu olduğu bilindiği halde, gene de yaşamak için evet denilen, kabul edilen bir yolu.

Görüldüğü gibi, bu eserde de bir değişim var. Ama değişim geriye değil de, ileriye doğru bir değişim. Yani Gregor Samsa'nın değişiminin tam karşıtı. Ama Gregor Samsa nasıl yeniden ileriye bir hamle yapamıyor, nasıl yeniden insan olamıyorsa, insan olan maymunun da yeniden geriye, özlediği özgür hayata dönmesi imkânsız. Metni okuyorum: 'Önceleri insanlar isteseydi, gök kubbenin dünya üzerindeki o kocaman kapısından yine gerisin geri dönebilirdim. Ama durmadan hız verilen gelişmem ilerledikçe, bu kapı gitgide alçalıyor, gitgide daralıyordu.'

İnsan özgürlüğünden lâf edilemeyeceği, insanın daima boyunduruk altında yaşadığı, bunun dışına çıkmanın zorluğu, hattâ imkânsızlığı düşüncesine Kafka'nın hemen bütün eserlerinde raslanmakta.. Ama bunu biyolojik veya toplumsal bir determinasyonla açıklamıyor Kafka.. İnsan Kafka'ya göre, biyolojik yapısının, çevresinin, mesleğinin olduğu kadar kendisinin de esiri.. Onun elini kolunu bağlayan şey herşeyden evvel kendi bilinci, daima kendi kendini izlemesi. Kafka jurnalinin bir yerinde (T 552) kendi kendini (bir çember içinde) kovalayan gözlemden, gözlediği objeye bakarken dahi kendi kendini gözleyen bu sonu gelmeyen objektivation olayından bahseder.

'Schloss', şato adlı eserin kahramanı K. ise bilinçten, 'İnsanı ezen, ona yük olan' bir kudret diye bahsetmektedir. Günlük hayatın akışı içinde, eylemlerinde, kanılarında, yargılarında bilinçten kurtulamayan eserin kahramanı, rüyayı andıran sonsuz bir yorgunluk içindeyken ondan kurtulduğu için mutludur. Nihayet 'özgür' olduğunu söyler ve sevinir buna. Ama nasıl bir özgürlüktür bu? Bu, — paradox gözükmesine rağmen — bilinçten kurtulma bilincine varmış olmanın verdiği özgürlük duygusudur. Uykuyla uyanıklık arasında bulunan romanın kahramanı K. bu durumda amprik dünyayı rasyonel bir yoldan kavramaktan uzaktır. Diğer taraftan, derin uykuda olduğu gibi, tamamiyle irrasyonel bir âleme de girmemiş, yani realiteden tamamen uzaklaşmış da değildir. Ama, içinde bulunduğu durumda, bilinci aşmış, onun dışına çıkmış olduğu için çevresine yabancılaşmıştır. Çevresinin karşısına, görmeye alışık oldukları kişiden farklı biri olarak çıkan K.'nin çevresinde uyandırdığı etki, böcek olan Samsa'nın uyandırdığı etkiden öyle pek de farklı değildir. K.'nin çevresi de ondan, — sanki acaip bir yaratık görmüş gibi — korkar. Ondandır kurtulmak için etrafın yardımını ister. Çevresine korku salan K., ile, Gregor Samsa'nın arasında yarattıkları etki bakımından büyük bir benzerlik var. Ama, yalnız yarattıkları etki bakımından değil. Değişmeleri farklı yönlerde olmasına rağmen, değişim sonunda vardıkları sonuç bakımından da yakınlık var aralarında. Samsa'nın bilinci de kendisini kısıvrak kavramış, onda da özgürlüğe özlem sonsuz. Ancak, Samsa — romanın kahramanı K. gibi — bilincini aşıp, daha ileri bir safhada özgürlüğe kavuşamadığı içindir ki, değişmenin yönü K.'nin tam karşısı. Bir yönden kendini aşamadığı için, diğer yönden de yalnız hayvana has özgürlük yolları bilinç taşıyana kapalı olduğundan, Gregor Samsa çevresine hayvanların da en aşağı, en çirkini olarak, dehşet verici bir yaratık olarak gözükür.

Kafka'ya göre, insanın hayatını belirleyen iki türlü özlem var. Birincisi onu hayatın, bilincin ötesine, ilerisine doğru itmekte. İkincisi ise

gerilere, menşesine, tabiata doğru sürüklenmekte. Hayatın kendisinde var olan bu karşıtı, bu paradoxu, başka bir yerde de şöyle dile getirir : 'İnsanoğlu hür bir varlıktır. Çünkü dünya ile ilgili bütün alanlara rahatça uzanan, ama bu sınırları aşmasına mani olan bir zincirle bağlıdır. Aynı insanoğlu, buna benzer bir zincirle gök yüzüne de bağlıdır. Dünyaya gitmek istediğinde zincirin biri gökyüzüne uzanmak istediğinde zincirin diğerini boğazını boğarcasına sıkar'. (H. 94)

Yaşamayı bir paradox olarak belirleyen bu görüşü çeşitli açılardan Kafka'nın bütün eserlerinde görmek mümkündür. Ama yalnız eserleri değil, Kafka'nın hayatı da aynı karşıtlarla dolu.

Kafka konuşma dili almanca olan Çek bir ana babadan gelme..

Kafka'nın ailesi yahudi, ama Kafka'nın din ile ilgili sorunlarını cevaplandıramıyor bu aile, bunların cevabını çok defa incilde arıyor Kafka..

San'at çevrelerine büyük bir ilgi duyan Kafka, Polonyalı bir yahudi tiyatro grubuna yaklaşmak istiyor ama sanatçılar ona yabancı gözle bakıyorlar, aralarına almıyorlar.

Ama, en kötüsü, Kafka'nın kurmaya özlediği ama hiç kuramadığı bir ilişki, anne ve babası, özellikle babası ile olan ilişkisi.

Babası oğlunu son derece kesin kurallara dayanan, sert bir eğitim sistemi ile yetiştirmek istiyor. Bu ise önce çocuk, sonra genç Kafka üzerinde tam karşıt bir etki yaratıyor. Babasına önce nefret hisleri besleyen, ve bu hisleri zamanla çeşitli kalıplar alan Kafka, anne ve babasını hiç bir zaman terketmiyor, ama kendine en yakın olan bu insanların arasında da, gene de yalnız ve onlara yabancı olarak kalıyor.

Çevresine daima yabancı kalan, eserlerinde ise yaşantı dünyamıza yabancı bir dünya yaratan Kafkaya, bazı eleştirmeciler, ruh hastası bir yazar gözüyle bakmaktadırlar. Hasta değimi, gerçekten yerinde bir değim.. Ama bu eleştiricilerin kullandıkları anlamda değil. Kafka, sevgilisi Milenaya yazdığı mektupların birinde, çevresine, dünyaya karşı duyduğu yabancılığı, çekingenliği ve nihayet korkuyu şöyle açıklıyor : '(Korkumu) Anlamıyorum diyorsun. Hastalık de buna, anlarsın belki.. Psikanalizin aydınlatmaya uğraştığı şeylerden biri de bu. Ben hastalık diyemiyorum. Bence psikanalizin iyi etme çabası, korkunç bir yenilgeye uğramış buradadır. Kişinin yürekler acısı durumu bir yana, hastalık denen şey inançlara dayanır. Darda kalan insanın herhangi bir ana kucağına yapışıp kalması bu...' (208)

Kafka, hastalık gibi gözüken, ama aslında inançlara dayanan bu korkunun insanın yapısında, özünde bulunduğunu, bu bakımdan da insanın kendini ve davranışlarını belirlediğini söylüyor.. Böyle bir hastalığın ise iyileşeceğine inanmıyor Kafka..

Başka değimle : psikanalize hastalık teğhisini koydurtan fenomenleri, görünüşleri Kafka yalnız inançlarla temellendiriyor. Kafka'ya göre inanmak isteyen kişinin zorunlukla kapıldığı bir histir bu korku. Yani, Kafka'yı tanımlayan 'korku' veya 'yabancılık' aslında 'norm' un dışına çıkmak, veya kişiyi çoğunluktan ayıran kişisel bir fark değildir. Tam aksine : insanların tümünün içinde buldukları genel bir durumun karakteristik görünüşüdür bu. Kafka'ya göre, bizler hepimiz aslında birer 'yabancı' yız. Ama, bu yabancılığa, o kadar alışmış, onunla öylesine senli benli olmuştuzdur ki, bunun farkına bile varamamaktayız. Hattâ bu yabancılığımızın herhangi bir şekilde olursa olsun gözükmesine dahi 'hastalık' gözüyle bakmaktayız. Yabancılığımız ise Kafka'ya göre tedavisi olmayan bir hastalıktır. Bir hastalıktır ama, ruhi değil, ontolojik bir hastalıktır. Yapabileceğimiz tek şey vardır : kendi hastalığımızı teğhis etmek; yabancı olduğumuzun farkına varmak. Bu da ancak alıştığımız gerçeğin dışına çıkmakla olur. Uzaktan bir yabancı gibi bu gerçeğe bakmakla olur. Şimdi gene konumuz olan hikâyeye dönelim : Hikâyenin kahramanı Gregor Samsaya gerçeği olduğu gibi görmek imkânının değişimi vermiştir. Vermiştir ama, bu, yani gerçeği olduğu gibi görmek, Gregor Samsa için ne dereceye kadar bir 'çıkâr yol' olmuştur?

Hikâyenin sonunu kısaca özetliyorum: Değişiminden sonra da bilincin kendisini bir an bırakmadığı Gregor, artık gittikçe çevresine yük olduğunu hisseder. Gerçeğin, kendisine ayak uyduramayanlara, hangi kalıba girecek olursa olsun '*değişenlere*' yaşamak hakkını tanımadığını anlar. Düzenin devam edebilmesi için değişenlerin, değıştikleri için de eski rollerini artık oynayamayanların ortadan çekilmelerinin zorunlu olduğu kanısına varır. Ve sonunda, değişen Gregor Samsa, artık gerçek anlamıyla gördüğü gerçeği, gene o gerçeğin devamı ve onun içinde yaşayan yakınlarına mutluluklarını yeniden verebilmek için terkeder. Metni okuyorum: 'Annesini, babasını, kızkardeşini sevgiyle düşündü. Bir tuhaf oldu. Başını alıp gitmeliydi. Evet gitmeliydi... Kulenin saati sabahın üçünü vuruncaya kadar aydınlanan manzaraya baktı..., sonra başı kendiliğinden önüne düşüverdi... ve son nefesi burun deliklerinden çıkıverdi.'

Görüldüğü gibi, değişimi son derece somut olarak ele alan hikâye, değişen yaratığın ölümüyle, isteyerek dünyayı terketmesiyle sona eriyor.

Kafka'nın başka bir yazısında, 'Bir akademiye rapor' da, bir maymun bilerek, sırf yaşayabilmek için insan olmuş, onun hayatına, yanılmalarına evet demişti. Değişimi tam aksi yönde olan Gregor Samsa ise, ancak hayata yabancılaştıktan sonra yanıldığını görür. Ve sonunda, hayatın, bu yanımlar içinde devam edebilmesi için, hayattan ayrılır. Eserin üzerine kurulduğu fikir, hayat ve hakikatin bağdaşamayacağı fik-

ridir. Yaşamak için yanılmalara, hakikate varmak için de ölüme evet demek zorunluluğudur. Hayat ve hakikatin bağdaşamayacağı, bunların bir karşıt olduğu düşüncesi ise, çağımızın çeşitli yazarlarının ele aldığı bir sorundur. Bunlardan kimi bu paradoxu psikolojik motivationlarla temellendirmek ister; kimi aynı sorun karşısında sinik, alaycı, ironik bir tavır takınır, ve kimi de aynı karşıtı metafizik bir sorun olarak ele alır. Kafka'nın seçtiği yol ise bunlardan tamamıyla Kafka bu soruna cevap aramaz eserinde. Yarattığı dünyaya, kendi değimiyle 'karalamalarına' bu paradox'u olduğu gibi yansıtmakla yetinir. Kafka çıkmazı çıkmaz olarak gösterir; onu süsleyip püslemez. Veya bütün çıkar gözükür yolların aslında birer çıkmaz olduklarını, ama yaşamının ancak bu çıkmaz içinde mümkün olduğunu anlatır. İşte, buna rağmen değil, bunun içindir ki Kafka'ya nihilist bir yazar gözüyle bakmak yanlıştır. Çünkü o, hayata, gözü kapalı değil, bilerek, bütün yanılmalara, aldatmalara rağmen 'evet' denilmesini ister. Bilinçlerini aşanlardan, 'değişenlerden' ise, geride bıraktıkları dünyaya 'sevgiyle' bakmalarını diler.

Sözlerimi, Kafka'nın kendi sözleriyle, ona özgü bir paradoxla bitiriyorum: 'Hayatı arkada bırakanların, ondan vazgeçenlerin, insanları sevmesi gerek.. Çünkü arkada bıraktıkları dünya, *bu* insanların dünyasıdır.'